

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Hervormingen zijn noodzakelijk om populisme in de toekomst niet opnieuw in de kaart te spelen

Het populistische beleid kenmerkt zich door welvaartschauvinisme en miskent dat islam en rechtsstaat samen kunnen gaan. Hervormingen op sociaal en economisch terrein zijn echter onmisbaar, evenals initiatieven die een brug slaan tussen islam en rechtsstaat. Komen deze er niet, dan worden het CDA en andere middenpartijen de gegijzelden van het populisme, en zal bovendien in de toekomst een nieuwe voedingsbodem voor populistische politiek ontstaan.

door *Ab Klink*

De auteur is oud-minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

DE DISCUSSIE OVER POPULISME kreeg in ons land een enorme impuls met de even onverwachte als onstuitbare opkomst van Pim Fortuyn. Fortuyn hekelde het technocratische beleid van de paarse kabinetten. De ideologische veren waren weggedwarreld in de veilige bries van de links-liberale samenwerking in het eerste paarse kabinet. Nederland leek af. De politiek had haar missie gevonden in een technisch voortreffelijk beheer van de financiën van het land. De economie groeide, mede dankzij de toverformule van de Zalmnorm. Als er meer geld in het laatje kwam dan geraamd zou de helft naar de staatsschuld gaan en de andere helft naar lastenverlichting. Dat ging gaandeweg om miljarden. Lastenverlichting helpt de burger op weg: zij stimuleert de bestedingen en de arbeidsparticipatie. Werken loont en meer en meer mensen, met name vrouwen, gingen betaald werken. Bovendien

matigden de vakbonden hun looneisen, want over koopkrachtverbetering had men niet te klagen. De lasten werden immers verminderd. Meer mensen aan het werk en een goede internationale concurrentiepositie vanwege de loonmatiging: een toverformule voor economische groei en voor meer belastinginkomsten. Die werden vervolgens deels weer omgezet in meer lastenverlichting: een vliegwieleffect waar men jaren mee uit de voeten kon. Met deze agenda konden de sociaaldemocraten samen met de liberalen door één deur: de lasten aan de onderkant van het loongebouw werden verlaagd en dat betekende ook voor de laagst betaalden koopkrachtverbetering. De groeicijfers die van deze agenda het gevolg waren straalden af op het hele toenmalige kabinet. Clinton prees Wim Kok: het poldermodel werkte en het verdiende internationaal navolging.

Tegen die achtergrond beoordeelde het Centraal Planbureau ook de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen. Toen het CDA in 1997 minder uittrok voor lastenverlichting dan de andere grotere partijen was Leiden in last. De partijen die de lasten wel verlichtten, werden fors beloond. Want lastenverlaging zou tot gematigde lonen gaan leiden, en dus tot meer werkgelegenheid. Ter illustratie: de vvd had in zijn program van 1998 acht miljard gulden lastenverlichting opgenomen. Het CPB berekende dat mede daardoor de loonstijging in de periode 1998-2002 gemiddeld 1,6 procent zou zijn en de arbeidsinkomensquote in 2002 zou uitkomen op 79,4 procent. Het leverde inverdieneffecten op van zo'n vijf miljard, waarmee de vvd programmatisch dus weer leuke dingen kon gaan doen. Econometrisch klopte het allemaal. Wat werd de praktijk? De lasten werden inderdaad met zelfs méér dan acht miljard gulden verlaagd. Maar was er sprake van loonmatiging? De loonstijging was jaarlijks gemiddeld maar liefst 4,25 procent in plaats circa 1,5 procent. Uit de Miljoenennota 2002: 'Vanaf 1997 is de groei van de arbeidskosten boven die van de concurrenten uit het eurogebied terechtgekomen. Het concurrentievermogen van de Nederlandse industrie is hierdoor verzwakt.' Inderdaad. De arbeidsinkomensquote bedroeg in 2002 84,25 procent en niet de door het CPB aan de vvd beloofde 79,4 procent. Tja, de krapte op de arbeidsmarkt had roet in het eten gestrooid. Maar dat bleek achteraf. Ondertussen waren Jaap de Hoop Scheffer en de zijnen genadeloos afgerekend op de voorspellingen van enige jaren daarvoor – al teken ik daarbij aan dat het CPB altijd zelf benadrukt dat het niet om harde gegevens gaat. De verkiezingen werden jammerlijk verloren: van 34 naar 29 zetels.

MAATSCHAPPELIJKE ONVREDE

Paars II kwam er dus zonder problemen. De lastenverlichting kwam er ook. Vanuit het WI voor het CDA werd echter gewaarschuwd dat de vlieger van het CPB en van Paars II weleens niet zou kunnen opgaan. Sterker nog: er werd voorspeld dat lastenverlichting niet tot loonmatiging maar tot loonstijging zou leiden, omdat de omstandigheden op de arbeidsmarkt als gevolg van aanzienlijke krapte drastisch waren veranderd. De arbeidsin-komensquote bedroeg in 2002 84,25 procent en niet de door het CPB aan de vvd beloofde 79,4 procent!

Zelf heb ik toen gesteld dat de longen van de economie min of meer uitgeput waren: de aanwas van vrouwen en van jongeren op de arbeidsmarkt stagneerde.¹ Ondertussen groeide de economie volop, terwijl de hoge lastenverlichting, waartegen het CDA al in 1997 had gewaarschuwd, olie op het bestedingsvuur gooide. Anders dan begin en midden jaren negentig konden bedrijven niet meer aan personeel komen. Het gevolg laat zich raden. De bedrijven gingen tegen elkaar opbieden in de slag om de schaarse werknemer. Dat betekende dat de lonen uiteindelijk structureel gingen stijgen, met als gevolg looninflatie en, daarmee samengaand, concurrentieverlies. Ook sociaal zijn de effecten fors: het onderwijs en de zorg bijvoorbeeld kunnen de salarisontwikkeling niet bijbenen. Zij verliezen personeel. Wachtlijsten, lesuitval, tekorten aan machinisten en agenten zijn het gevolg. Eind jaren negentig herhaalden zich de ontwikkelingen uit het begin van de jaren zeventig. Ook toen was er een goed draaiende economie die door oververhitting van de arbeidsmarkt ging stagneren, wat tot economische en sociale problemen leidde. Eind jaren negentig werd het (WI voor het) CDA met deze analyse en zijn voorspellingen voor niet wijs verklaard. Nadat het kalf in 2003 verdronken was, berichtte de Miljoenennota van toenmalig minister Zalm: ‘De slechte prestaties van onze economie kunnen dan ook niet uitsluitend op het conto van de internationale conjuncturele neergang worden geschreven. De economische groei is hier sterker vertraagd dan bij de concurrenten, omdat de concurrentiekracht is verzwakt onder invloed van een relatief hoge stijging van de arbeidskosten per eenheid product. Nederland betaalt daarmee een prijs voor het succes van de economie in de jaren negentig van de vorige eeuw. De krachtige groei van de werkgelegenheid resulteerde in de tweede helft van dat decennium in een bijzonder krappe arbeidsmarkt die vergezeld ging van een sterke stijging van de arbeidskosten. Omdat hiertegenover slechts een kleine versnelling van de groei van de arbeidsproductiviteit stond, was sprake van een sterke toename van de arbeidskosten per eenheid product.’

Daarvoor, eind 2001, was de bom in het paarse kabinet al een beetje ge-

barsten. Dat de publieke sector de loonontwikkeling in de marktsector niet kon bijbenen, was komen vast te staan nadat een commissie onder leiding van Martin van Rijn de boel had geïventariseerd. Ad Melkert eiste miljarden extra geld voor onderwijs en zorg. Het geld kwam er, maar feitelijk was het al te laat. Begin 2002 opende *Vrij Nederland* met een groot artikel van Ko Colijn over de verschraving van zorg, onderwijs, openbaar vervoer enzovoorts. Op de cover waren lege bedden, lege klaslokalen en lege treinstations te zien. De maatschappelijke onvrede was groot en bleek door het kabinet uiteindelijk niet te beheersen, ook al heeft de Srebrenica-rapportage daar ook aan bij gedragen.

In die tijd klaagden sommigen uit de paarse kringen overigens over de verwerende bevolking. Een bevolking die zich massaal afkeerde van een politieke elite die zoveel welvaart had gebracht en zo populair leek. Het populisme leek ook in Nederland voet aan de grond te krijgen, terwijl de deskundigen van onder meer *The Economist* Nederland nu juist de hemel in prezen. De LPF zou even later 28 zetels winnen. Fortuyn had de elite te kijk gezet, en gesproken over een verweerde samenleving. Uit de houding van de toenmalige politieke elite sprak vooral onbegrip en ongeloof. Hoe had het zo kunnen lopen? Wat lastig te duiden is, wordt al snel als irrationeel weggezet. Dat gebeurde dan ook. Toch had men beter kunnen weten. Neem Italië; daar was het populisme van Lega Nord ook niet uit de lucht

Het populisme kwam niet uit de lucht vallen. Welvaart, vergrijzing, het wegvallen van maatschappelijke verbanden gingen hand in hand

komen vallen. Ginsborg analyseerde in 2001 in zijn *Italy and its discontent* de toedracht al. Italië kende en kent een erg laag geboortecijfer en een behoorlijk vergrijzingsvraagstuk. Ondertussen nam de economische groei enorm toe. Een groei die bovendien gepaard ging met meer migratie, met name ook

in Noord-Italië. Welvaart, vergrijzing, het wegvallen van maatschappelijke verbanden, meer immigratie en ongenoegen gingen hand in hand. Ook in ons land ging het vraagstuk van migratie, integratie en islam meer en meer spelen; en ook hier, hoe latent ook, in combinatie met de vergrijzing en de zojuist genoemde sociale tekorten. Bolkestein had dit onderwerp al eerder aangekaart. Het (w1 voor het) CDA plaatste het in het bredere kader van economische en sociale ontwikkelingen. Het w1-integratierapport van 2003 (met voorlopers uit 2001 en 2002) plaatste vragen rond islam en rechtsstaat in het kader van de demografische ontwikkelingen van Europa, en nam afstand van de gemakkelijke gedachte dat met een dosis opleiding en werk de integratie vanzelf wel goed zou komen. Godsdienst, cultuur enzovoorts

doen ertoe en het is te gemakkelijk om te denken dat je culturele fricties met werk, opleiding en een scheut consumptiemaatschappij kunt oplossen. Ook Fortuyn betoogde dat in zijn *De verweerde samenleving*.

HERVORMINGSKABINETTEN

Na de tumultueuze campagne van 2002, met de tragische dood van Pim Fortuyn, won het CDA, naast de LPF, de verkiezingen. In de jaren daaraan voorafgaand was een keur van rapporten uitgebracht onder de titel *Het wachten moe* (de wachtlijsten enzovoorts). In die rapporten werd gepleit voor hervormingen van de arbeidsmarkt, het pensioenstelsel, de gezondheidszorg en het onderwijs. Dit, omdat wij wisten dat de arbeidsmarktproblemen van 2000 wellicht nog incidenteel waren (gevoed door oververhitting), maar dat deze al snel structureel zouden worden vanwege de vergrijzing. Zonder hervormingen zouden de verzorgingsstaat en de economie genadeloos gaan vastlopen, met alle sociale gevolgen van dien. De voorstellen kwamen in het verkiezingsprogramma en in het regeerakkoord-Balkenende I en II terecht, en werden in beleid omgezet. Regeren is vooruitzien, en wie met overtuiging de toekomstige noden van de samenleving aanpakt, wint aan geloofwaardigheid, ook als de boodschap niet eenvoudig is. Liever het risico nemen van stemmenverlies dan een veilige koers varen om populair te blijven. Die houding zat toen in de genen van Marnix van Rij, Jaap de Hoop Scheffer, Marja van Bijsterveldt en Jan Peter Balkenende.

De kabinetten-Balkenende waren in aanleg hervormingskabinetten. De arbeidsmarkt werd geflexibiliseerd, de low-leeftijd moest omhoog, de wao en de zorg werden hervormd, het onderwijs zou anders moeten worden bekostigd, enzovoorts. In die zin voegde het kabinet onzekerheid toe. Reden waarom Bert de Vries zijn boek *Overmoed en onbehagen* publiceerde. Toch waren die hervormingen nodig om (a) welvaart te behouden en (b) de verzorgingsstaat voor omvallen te behoeden. Zouden de sociale tekorten vanwege de arbeidsmarktproblemen niet zijn opgepakt, dan zou en zal het maatschappelijk ongenoegen zonder meer een voedingsbodem blijven – en nog sterker worden – voor populisme en maatschappelijk verzet.

Maar ondertussen zijn de middelen om dat ongenoegen te vermijden ook bepaald niet onomstreden. Immers, een herijking van het ontslagrecht roept onzekerheid over mensen af. Welvaartsvermeerdering via uitbreiding van de Europese Unie en markt betekent dat Polen en Bulgaren banen gaan bezetten. Duurbepanking van de ww betekent inkomensonzekerheid. Datzelfde geldt voor de hervormingen van vut, prepensioenen en arbeidsongeschiktheidsregelingen.

Hier is, met andere woorden, sprake van een behoorlijk dilemma. Hervormt men niet, dan komt er een onontkoombare sociale ramp.² Een ramp die een voedingsbodem zal zijn voor veel onvrede en ongenoegen. Maar de middelen waarmee die ramp te vermijden is, zijn bepaald omstrede en voegen onzekerheid toe. Daarom is vanuit het CDA bij de hervormingsvoorstellen veel nadruk gelegd op (a) de toerusting (!) van mensen en (b) een sociale zekerheid die voor de echt zwakken toereikend is (reden bijvoorbeeld om de echt duurzaam arbeidsongeschikten een uitkering van 75 procent in plaats van 70 procent toe te kennen). Die toerustingsagenda is bepaald een andere agenda dan die sommige voorlieden van het CDA nu uitvoeren, met als credo dat de overheid niet elk maatschappelijk gat kan dichten en dat de samenleving op zichzelf moet zijn aangewezen. De toerustingsagenda beoogde de zorgen van mensen zeer serieus te nemen en kwam tot uitdrukking in bijvoorbeeld een agenda van leerrechten, een levensloopregeling, veel meer investeren in nieuwkomers, inkomenszekerheid via baan zekerheid.

GROEI VAN ISLAM BESCHIEDEN

Parallel daaraan was het belangrijk om tegemoet te komen aan de andere voedingsbodem voor latente vrees in de samenleving: de gepercipieerde opkomst van de islam. Gepercipieerd, want de getalsmatige groei van de islam in ons land is buitengewoon bescheiden, zoals ook Maarten van Rossem ons terecht telkens voorhoudt. De vrees voor de islam is bekend en vele malen be- en omschreven. Zij heeft ook een reële basis: religie kan een eng goedje zijn, zeker als de kern ervan bestaat uit regelvolgend en zeltistisch gedrag. Hans Küng heeft terecht de kritische vinger gelegd op een regelgeoriënteerde en bloedeloos regelvolgende islam.³ Maar de vrees voor de islam kan behalve bron van zorg ook een aangrijpingspunt zijn voor politiek winstbejag. Dan heb je niks aan oplossingen en perspectieven, want die ontnemen je alleen maar de reden van je electorale winst. Dan is er reden om de onverenigbaarheid van islam en rechtsstaat, van islam en vrouwenrechten, van islam en godsdienstvrijheid (ook om je geloof af te zweren!) als onmiskenbaar en vooral als onontkoombaar feit te presenteren en de tegengeluiden te negeren. Een tegengeluid dat overigens een basis vindt in de Koran zelf: in zaken van geloof past geen dwang. De sharia met zijn rechtsscholen kwam pas twee eeuwen later tot stand, en dan vooral op basis van de Hadith; historisch omstrede verhalen over het leven van Mohammed die niet dezelfde status hoeven te hebben als die van de Koran. Door de mogelijkheid van een verbinding tussen mensenrechten en islam categorisch te ontkennen, ontnem je niet alleen miljarden mensen

de mogelijkheid hun diepste overtuigingen te verbinden met democratie en rechtsstaat, maar misken je ook dat velen die verbinding wel degelijk leggen en geen vlieg kwaad willen doen, en al helemaal niet vanwege hun godsdienst.⁴

De populistische politici kozen een andere route. Ze gingen bijvoorbeeld inzetten op welvaartschauvinisme en wilden daarom de arbeidsmarkt niet langer hervormen. Ze wilden de islam wegzetten. Ze mikten op 50 procent minder instroom van niet-westerse allochtonen. Ze laken de elite, die op deze fronten niet luistert naar het volk, en ze zetten in op law-and-order. Deze thema's zijn ook terug te vinden in Thilo Sarrazin's *Deutschland schafft sich ab*. Ook in zijn analyse de bekende mix: het geboortecijfer in Duitsland stagneert, migratie is geen oplossing, want vreemdelingen kosten meer dan ze opleveren. We voegen alleen sociale problemen toe aan Duitsland: lage opleiding, meer beroep op sociale zekerheid, culturele spanningen, overname door de islam. Oplossingen voor de arbeidsmarktproblematiek biedt Sarrazin echter niet, behalve de simpele stelling dat in dat geval de bedrijven maar uit Duitsland moeten verdwijnen. Dan doen ze inmiddels ook. Een gerenommeerd Duits instituut rekende voor dat afgelopen jaar de nationale welvaart 40 miljard hoger had kunnen zijn als bedrijven niet waren weggetrokken vanwege personeelsproblemen. Hoe gaat dat uitpakken als de bevolkingseffecten van de lage geboortecijfers echt gaan doortikken, vanaf 2011 tot 2040?

We staan in 2011 nog maar aan het begin van de vergrijzing. Want wat gebeurt er als de bedrijven vanwege de schaarste aan personeel echt wegtrekken of de lonen gaan stijgen? Dan krijgen we de looninflatie terug. Wat gebeurt er bij arbeidsmarktschaarste? Dan zakt de gekoesterde ouderenzorg vanwege verschraling door de benen. Het populisme zal dan in de effecten van het door hemzelf geblokkeerde en uitgebleven beleid (sic) een nieuwe reden voor electoraal gewin vinden. Daarom moeten middenpartijen zich vroeg of laat uit hun gijzeling bevrijden. Want die gijzeling is niet per se eenmalig. Nieuwe verkiezingen zullen vroeg of laat dezelfde dilemma's rond samenwerking en beleidsaccenten opleveren.

ZELFBESTENDIGING POPULISME TEGENGAAN

Daarom zijn en blijven hervormingen hard nodig. Daarom is innovatie van groot belang. Daarom is het zinvol, nodig en aan alle kanten dankbaar (!) om een brug te slaan tussen rechtsstaat en islam. Dit ter wille van de positie van Nederland en Europa op economisch, maar vooral op sociaal vlak. Het grote vraagstuk daarbij is of de middenpartijen het aankunnen en aandurven om een overtuigende hervormingsagenda op te stellen die meer omvat

dan saneren en mensen op zichzelf terugwerpen. Het grote vraagstuk is daarnaast of zij de culturele vraagstukken rond islam en rechtsstaat weten op te pakken en vooral: er geloofwaardig iets mee te doen.⁵ Gemakkelijk zal het niet zijn. De hervormingen zijn door de samenwerking met de pvv in de ijskast gezet (behalve – gelukkig – in de curatieve zorg, waar de vaart

erin zit) en dat zal niet veranderen. Rond de islam krijgen initiatieven van het cda al snel te maken met de geloofwaardigheid vanwege de samenwerking met de pvv. Die heeft men op alle beleidsfronten nodig heeft en alle bewindspersonen zijn

Het is zinvol, nodig en dankbaar om een brug te slaan tussen rechtsstaat en islam

voor hun beleid en zetel nu van die partij afhankelijk. Dit nog los van de gemeenschappelijke maatregelen die men moet gaan nemen, en vanuit het perspectief van de pvv uitdrukkelijk zijn bedoeld om te de-islamiseren, terwijl het tegendeel moeilijk te bewijzen zal zijn.⁶

En toch zijn de initiatieven die een brug willen slaan tussen islam en rechtsstaat noodzakelijk en aanbevelenswaardig. Gebeurt een en ander niet, dan is men niet alleen qua positie al snel een gegijzelde van populistische politici, maar ook qua agenda koerst men af op een nieuwe voedingsbodem voor hetzelfde populisme, en wel als de sociale tekorten die het (wv voor het) cda al sinds 2000 schetste, zich heftig gaan aandienen. Hier ligt dan ook een belangrijke taak voor de nieuwe partijvoorzitter en voor het wv: de zelfbestending van het populisme tegengaan. Dat wordt een heel karwei, zeker nu de populisten de thema's van zekerheid en van de zogenaamd joods-christelijke cultuur (versus de islam) bezet hebben.

Noten

- 1 A. Klink en M.L.A. van Rij, 'Paarse rups kan geen vlinder worden', *Christen Democratische Verkenningen*, 2001, nr. 5, pp. 10-23.
- 2 In de zorg zijn bijvoorbeeld tot 2025 een half miljoen mensen extra nodig, anders kan ongeveer een kwart van de zorg aan ouderen en gehandicapten niet meer geboden worden. Om over 2030 en 2040 maar niet te spreken.
- 3 Zie Hans Küng en Josef van Ess, *Christentum und Weltreligionen. Islam*. München: Piper, 2006.
- 4 Zie bijvoorbeeld Reza Aslan, *No god but God. The origins, evolution, and*

future of islam. New York: Random House, 2005.

- 5 Zo is het voorstel van het wv uit 2002-2003 om te komen tot een leeftijdsonafhankelijke leerplicht pas door de ministers Van der Laan en Hirsch Ballin opgepakt.
- 6 Mijn aanbeveling zou zijn om in de hervormingsagenda rekening te houden met de kanttekeningen die met name Christopher Lasch plaatst bij een politiek die haar legitimatie vooral zoekt in meer groei, welvaartsvermeerdering en behoud van de verzorgingsstaat. Om het populisme te bestrijden, maar ook om kritiek vanuit het populisme recht te doen, is die agenda te schraal. Het voert te ver om hier daarop in te gaan.